

שלושה אילנות לבית סאה

גלעד אבוהב

א. פתיחה ♦ ב. טעם המשנה ♦ ג. שישים מנה ♦ ד. שיטת הר"ש משאנץ ♦ ה. שיטת הראב"ד ♦ ו. שיטת הגר"א ♦ ז. שיטת הרמב"ם ♦ ח. הסבר הכסף משנה ♦ ט. הסבר הרדב"ז ♦ י. הסבר מהר"י קורקוס ♦ יא. הסבר החזון איש

א. פתיחה

המשנה כותבת (שביעית א, א-ד):

א. עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפרי, ובית הלל אומרים: עד העצרת. וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו.

ב. איזהו שדה האילן? כל שלשה אילנות לבית סאה, אם ראויין לעשות כבר דבילה של ששים מנה באיטלקי - חורשים כל בית סאה בשבילן, פחות מכאן - אין חורשין להן אלא מלא האורה וסלו חוצה לו.

ג. אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל, רואין אותן כאילו הם תאנים: אם ראויים לעשות כבר דבלה של ששים מנה באיטלקי - חורשים כל בית סאה בשבילן, פחות מכאן - אין חורשין להם אלא לצרכן.

ד. היה אחד עושה כבר דבלה וב' אין עושין או ב' עושין ואחד אינו עושה - אין חורשין להם אלא לצרכן עד שיהיו מג' ועד ט', היו עשרה מעשרה ולמעלה בין עושין בין שאינן עושין - חורשין כל בית סאה בשבילן.

בשביל שהשדה תחשב שדה אילן, שמותר לחרוש את כולה עד העצרת (לפי שיטת בית הלל), צריך שיהיו בשדה שלושה אילנות בתוך שטח של בית סאה.

ב. טעם המשנה

יש לעיין, מזה הטעם שצריך דווקא שלושה אילנות בבית סאה כדי שתחשב השדה שדה אילן?

הגמרא בבבא בתרא (כו-כו.) מביאה את המשנה שלנו ולומדת ממנה שכל אילן יונק סביבו שטח של $833^{1/3}$ אמות מרובעות¹, שהרי התנאי של המשנה הוא שיהיו שלושה אילנות בבית סאה, ושטח בית סאה הוא 2500 אמות מרובעות $(3 = 833^{1/3} : 2500)$. הגמרא אומרת למסקנה שאת השטח של יניקת האילן מחשבים בעיגול סביב האילן, יוצא שהשטח שהאילן יונק לכל צד הוא $16^{2/3}$ אמה² (ראה ציור 1 בסוף המאמר).

אם כן, משמע מהגמרא שהטעם של המשנה הוא משום שאילן יונק סביבו $16^{2/3}$ אמה לכל כיוון, ולכן, כיוון שלפי החישוב הזה שלושה אילנות יונקים מכל השטח של בית סאה, אמרו חכמים שאפשר לחרוש את כל הבית סאה הזו עד העצרת ולא רק עד הפסח כשדה הלכן (פרק ב)³.

עפ"י זה נראה שצריך שהאילנות יהיו מפוזרים בשדה בשווה, דהיינו שיהיה בין האילנות שבשדה $33^{1/3}$ אמות $(2 \times 16^{2/3} = 33^{1/3})$, כדי שינקו יחדיו מכל הבית סאה (ראה ציור 4), ולא שכולם יהיו בצד אחד של השדה (ציור 5), שאם כן לא יונקים מכל הבית סאה. וכן כתב רש"י (בבא בתרא כו. ד"ה ואלא מרתנן): "שלושה אילנות גדולים שיונקים יותר מן הנטיעות ומפוזרים לארכו ולרחבו בשווה... ואם לאו אין חורשין אלא כל אחד כדי צרכו".

אבל קשה לפי רש"י, שהרי לקמן משנה ה כתוב: "שלושה אילנות של שלושה

1 בלשון הגמרא: "תמני מאה ותלתין ותלתא ותילתא".

2 עפ"י הנוסחה הידועה כיום לחישוב שטח עיגול - שטח עיגול = $\pi \times \text{רדיוס}^2$:

$833^{1/3} \times 3 = \text{רדיוס}^2$ (עפ"י שיטת הגמרא ש- $3 = \pi$) << $\text{רדיוס} = 16^{2/3}$.

אמנם בגמרא שם כתוב "פ"ש ליה פלגא דאמתא" והכוונה שיש חצי אמה יותר מ-16 אמה שדיבר עליהם עולא (ראה שם בגמרא), ואם כן יוצא שהגמרא חישבה ששיעור היניקה הוא $16^{1/2}$ ולא $16^{2/3}$. אבל רש"י שם כבר העיר שהגמרא לא דקדקה כל כך, ועוד הביא שיש גורסים "פ"ש ליה תרי תילתי דאמתא" וכן גורס תוס' (שם ד"ה הכי).

3 יש לעיין, שלפי דברי הגמרא שאומרת שיניקת האילנות היא בעיגול סביב האילן - קצת קשה, הרי בהכרח אי אפשר שינקו האילנות מכל השדה, מפני שכמעט ולא נמצאת שדה בגודל בית סאה בדיוק שעשויה בצורת שלושה עיגולים שסמוכים אחד לשני (ראה ציורים 2 ו-3). והנה כבר כתב החזו"א (זרעים יז, ד) שלא נתפרש האם אפשר לחרוש רק את השטח של הבית סאה שסביב האילנות (דהיינו החלק המפוספס שבציורים), מפני שרק ממנו יש יניקה, או שלא הטריחו בכך וחורש את כל הריבוע שמקיף את העיגולים של יניקת אילנות, והשאיר דבר זה בספק.

בספר משנת יוסף (פרק א משנה ב הערה ד, לרב יוסף ליברמן) העיר שעל פי ההבנה הזאת, כל מקום שנאמר בית סאה אין הכוונה לשטח השדה אלא לשטח היניקה של האילנות.

אנשים, הרי אלו מצטרפין וחורשין כל בית סאה בשבילך. וכמה יהא ביניהם? רבן גמליאל אומר: כדי שיהא הבקר עובר בכליו". שיעור "כדי שיהא הבקר עובר בכליו" נתפרש בבבא בתרא (פג.) שהוא ארבע אמות.

התו"ט מפרש (וכן תפארת ישראל ומשנה ראשונה) שהשאלה של המשנה "וכמה יהא ביניהם" מוסבת לא רק על הכתוב במשנה זו לגבי "שלושה אילנות של שלושה אנשים", אלא גם על כל הכתוב מתחילת הפרק לגבי שלושה אילנות בבית סאה. אם כן, משמע מתשובת רבן גמליאל שאין צורך ששלושת האילנות יהיו מפורים בכל הבית סאה, אלא מספיק שרק יהיו רחוקים לפחות ארבע אמות אחד מהשני, אבל אין בעיה ששלושתם יהיו בצד אחד של הבית סאה!

בספר דבר השמיטה לרב מאיר סירוביץ (פרק א משנה ב ד"ה וחזינא) הסביר שלפי רש"י לא צריך שהמרחק בין האילנות יהיה דווקא $33^{1/3}$ אמה, אלא צריך שהמרחק בין האילנות יהיה בין $33^{1/3}$ אמות ל-4 אמות; $33^{1/3}$ אמות כמפורש בגמרא בבבא בתרא, ו-4 אמות כמו שמפורש לקמן במשנה ה (ע"פ פירוש תו"ט). ומה שכתב שצריך שיהיו האילנות "מפורים בבית סאה לארכו ולרחבו בשווה, ואם לאו אין חורשים לכל אחד אלא כדי צרכו", אין הכוונה שאם המרחק בין כל אחד הוא פחות מ- $33^{1/3}$ אין חורשים אלא לצרכם, שהרי כתוב במפורש במשנה ה שאפשר שיהיה המרחק ביניהם רק 4 אמות, אלא הכוונה שאם הם נמצאים בשיעור המקסימלי שאפשר שיהיה בין כל אחד, דהיינו $33^{1/3}$, צריך שיעמדו בשווה בתוך הבית סאה באופן שיינקו מכל השדה.

אך עדיין קשה, אם האילנות קרובים אחד לשני ולא פרוטים על פני כל השדה הם לא יונקים מכל בית הסאה ונתבטל הטעם של המשנה!

בספר ניר על הירושלמי (פרק א הלכה ה ד"ה עשר) ובמשנת יעקב על הרמב"ם (ג, ב ד"ה ונראה בביאור דברי הירושלמי) העלו אפשרות שכיוון שלקמן משנה ו כתוב "עשר נטיעות מפורות בתוך בית סאה - חורשין כל בית סאה בשבילך עד ראש השנה", ניתן לדייק שדווקא בעשר נטיעות צריך שיהיו מפורות, אבל באילנות אפשר שיהיו רחוקים הרבה או קרובים, כל עוד שלושתם בתוך בית סאה, אע"פ שלא יונקים עתה מכל הבית סאה, כיוון שמכל מקום שלושה מהם ראויים לינק מכל הבית סאה, תקנו חכמים שכל שיש בשדה שלושה אילנות בבית סאה בכל אופן שהוא, השדה כולה מותרת בחרישה עד העצרת⁴.

4 הניר והמשנת יעקב מסבירים דברים אלו בתוך הסוגיות שבירושלמי, ואחרי מה שכתב דבר השמיטה על דעת רש"י כנראה שיש לתרץ את שיטת רש"י כפי ההסברים שלהם.

הרש"ש על רש"י (שם) כתב שיש לתרץ שכאשר שלושת האילנות קרובים זה לזה, כל אחד מהאילנות מתפשט לכיוון אחר כדי להשלים את השטח שהוא צריך לינק, וממילא יוצא שיונקים יחד מכל הבית סאה⁵.

אבל החזו"א (זרעים יז, ד) לא הסכים לדבריהם, וסובר שכאשר יש שלושה אילנות, תמיד צריך שהאילנות יהיו מפוזרים על פני כל השדה בשווה ויהיה מרחק של $33\frac{1}{3}$ אמות בין אילן לחבירו, לא יותר ולא פחות: לא יותר - שאם כן יש רווחים בין האילנות שיניקתם לא מגיעה אליהם, ונמצא כל אילן כגודל יחידי ולא בתוך שדה אילנות; ולא פחות - שאם כן אין הם יונקים מבית סאה אלא יונקים משדה שהיא פחות מבית סאה, ולא התיירו חכמים אלא כאשר יש בית סאה שלם, אלא אם כן יש עוד אילנות בבית סאה, שאז אפשר שתתחלק הבית סאה בהפרשים קטנים יותר בין אילן לאילן כל עוד האילנות יונקים מכל השדה ואין מקום בבית סאה שאין בו יניקה. החזו"א מעיר שאם יש בשדה יותר משלוש אילנות, עדיין צריך שהאילנות יעמדו במרחקים שווים אחד מהשני, ולא יהיו מפוזרים באופן לא שווה בשדה, אע"פ שבצורה זו כל הבית סאה תכוסה בעיגולים של $16\frac{2}{3}$ אמה של יניקה סביב האילנות, ולכאורה תהיה יניקה מכל הבית סאה (ציור 6), כיוון שסובר החזו"א שכאשר האילנות עומדים זה בסמוך לזה, לדוגמא, במרחק של 8 אמות אחד מהשני - 4 אמות לכל אילן, גם לצד השני יינקו האילנות רק 4 אמות ולא $16\frac{2}{3}$ אמה, וממילא נמצא שאין יניקה מכל הבית סאה⁶. החזו"א מביא לכך דוגמא, שאם יש תשעה אילנות, צריך שיהיו מפוזרים בשווה על פני השדה והמרחק ביניהם יהיה $19\frac{1}{37}$.

ועל פי החזו"א, ביאר הרב חיים קנייבסקי בדרך אמונה (ביאור הלכה ד"ה והוא שיהיה) שמה שכתוב לקמן משנה ה': "וכמה יהא ביניהם? רבן גמליאל אומר: כדי שיהא הבקר עובר בכליו", מוסב רק על סוף משנה ד': "היו עשרה, מעשרה ולמעלה, בין עושין בין שאינן עושין חורשין כל בית סאה בשבילן". כלומר, רבן גמליאל מדבר

5 על פי הסברים אלו אפשר לחזור ולומר (ראה לעיל סוף הערה 2) שכל מקום שנאמר בית סאה הכוונה לשטח השדה שהינו בית סאה, ולא רק לעיגולים סביב האילנות, ואם יש שלושה אילנות בשדה הם מכשירים לחרוש את כל השדה עד העצרת.

6 כנראה סובר החזו"א שזהו טבע האילן, שאם הוא יונק לכיוון אחד פחות משטח היניקה הרגיל שלו בגלל שאילן אחר יונק משם, גם לצד השני יינק פחות משטח היניקה הרגיל שלו.

7 ראה לקמן הערה 9 נוסחה לחישוב המרחק שצריך שיהיה בין האילנות עפ"י כמות האילנות שבשדה.

על מקרה שיש כמות גדולה מאוד של אילנות בשדה - 208 אילנות⁸, וכאשר יש כמות כזו של אילנות - אם הם במרחק 4 אמות אחד מהשני הם יונקים מכל הבית סאה. אבל אם יש פחות מ-208 אילנות, אם הם יהיו במרחק של 4 אמות אחד מהשני, הם לא יינקו מכל הבית סאה⁹. רבן גמליאל בא לומר שבמצב כזה צריך לשמור שהמרחק בין האילנות לא יהיה פחות מ-4 אמות, שאם יהיו פחות מ-4 אמות - שהוא רוחב של צמד הבקר והמחרישה - אי אפשר יהיה לחרוש בין האילנות והם נחשבים כמי שאינם, כיוון שבסופו של דבר יעקרו אותם (עפ"י פירוש ר' עובדיה מברטנורא) ונמצא שאין יניקה מכל הבית סאה. והשאלה של המשנה עפ"י זה תתפרש כך: כמה המרחק הכי קטן שיכול להיות בין האילנות בשדה? "רבן גמליאל אומר: כדי שיהא הבקר עובר בכליו"¹⁰.

כל זה לפי דברי רש"י, אבל הרמב"ם כותב בחיבורו (שמיטה ויובל ג, ב):

אי זו היא שדה האילן? כל שלשה אילנות לבית סאה, אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל ואפילו הן של שלשה אנשים - רואין אותן כאילו הם תאנים, אם ראוין לעשות ככר דבילה של ששים מנה חורשין כל בית סאה בשבילם, והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו.

8 כיוון שאנחנו אומרים שהמרחק ביניהם הוא 4 אמות, אם כן הקוטר של העיגול שסביב כל אילן הוא 4, והרדיוס של כל עיגול - 2 אמות לכל כיוון של האילן, חישוב שטח העיגול שסביב האילן: שטח העיגול = $2^2 \times 3 = 12$. שטח העיגול = 12. שטח בית סאה הוא 2500 אמה מרובעות << $208^{1/3} = 12$. אם כן יש 208 אילנות בשדה.

9 וכאן נביא נוסחא כדי לחשב כמה מרחק צריך שיהיה בין האילנות על פי מספר האילנות שיש בבית סאה: $3333^{1/3}$ = מספר האילנות בבית סאה) = המרחק.

ונוכח את הנוסחה על גבי המקרה המוסכם, שכאשר יש 3 אילנות צריך מרחק של $33^{1/3}$ בין האילנות (יש להציב בנוסחה את מספר האילנות שיש בבית סאה):

שורש של 3) = $3333^{1/3}$ = המרחק << שורש של $1111.11 = 33^{1/3}$.

10 אביו, הרב יעקב ישראל קנייבסקי (במכתב ששלח לרב יוסף ליברמן, הביאו במשנת יוסף פרק א משנה ב הערה ד), כתב שאפשר להסביר לפי החזו"א שהמשנה "וכמה יהא ביניהם? רבן גמליאל אומר כדי שיהא הבקר עובר בכליו", מדברת במקרה שיש יותר משלוש אילנות עד תשעה, כמו שכתוב במשנה ד: "עד שיהיו מג' ועד ט", וכגון שיש ארבע אילנות ושלושה מהם יונקים משטח כל בית סאה חוץ משלוש אמות והאילן הרביעי עומד סמוך לשלושת האילנות במרחק ארבע אמות ומשלים את החלק בבית סאה שאין ממנו יניקה (ציור 7). במקרה כזה אומרת המשנה שצריך שהאילן לא יהיה קרוב יותר מארבע אמות, כדי שהבקר וכליו יוכלו לעבור שם, שאז נמצא שיש יניקה מכל הבית סאה.

אבל תמוה מאוד, שהרי לפי החזו"א מפורש שכאשר אילן נמצא במרחק מסוים לאילן אחר, גם לכיוון השני הוא יינק לאותו מרחק. ולכאורה דבריו נכונים אם החזו"א היה מסכים שהאילן ממשיך לינק גם לצד השני $16^{2/3}$ אמות, אבל אין הדברים כן בחזו"א. ועיין במכתב.

אם כן, לפי דברי הרמב"ם שלא מזכיר שצריך מרחק מסויים בין האילנות, משמע שאין צורך שהאילנות יהיו מפורדים בבית סאה כדי שיינקו מכולו, אלא צריך רק שיהיו שלושה אילנות בתוך שטח של בית סאה ושהמרחק ביניהם לא יהיה פחות מארבע אמות כדי שהבקר יוכל לעבור בכליו. וכן כתבו הרדב"ז על אתר ובספר דבר השמיטה (שם) שזו כוונת הרמב"ם, ואם קשה לפי הרמב"ם שהרי במקרה זה האילנות לא יונקים מכל הבית סאה, יש לתרץ כדברי הניר והמשנת יעקב לעיל, או כדברי הרש"ש לעיל.

אבל החזו"א (שם יז, ז) סובר שנפלה טעות סופר בדברי הרמב"ם בהלכה ב ואין לגרוס בסוף ההלכה את המילים: "והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו", אלא לגרוס אותן בהמשך הפרק בהלכה ה:

היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר, בין עושין בין אינם עושין, חורשין כל בית סאה בשבילן [והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו].

והסביר בדרך אמונה (שם) שהמילים הללו מוסבות על מה שכתב הרמב"ם "או יתר", שאם יש אילנות רבים עד שממלאים את כל השדה, צריך שהמרחק ביניהם יהיה לפחות ארבע אמות, כדי שהבקר יוכל לעבור בכליו בין כל האילנות שבשדה. וחישב החזו"א שצריך שיהיו 208 אילנות בתוך בית סאה כדי שהמרחק יהיה רק ארבע אמות וגם יינקו כל האילנות מכל הבית סאה, שאם יהיו פחות אילנות בבית סאה, צריך שהמרחק בין האילנות יהיה יותר גדול¹¹.

ג. שישים מנה

המשנה אומרת שכדי שנוכל לחרוש את השדה עד העצרת, צריך שיתקיים עוד תנאי: "אם ראויין לעשות ככר דבילה של שישים מנה באיטלקי".

יש לעיין, מה טעם שצריך שיהיו האילנות עושים שישים מנה?

בספר דבר השמיטה (א, ד ד"ה ויראה לי) כתב שהטעם הוא מפני שאם האילנות לא מספיק גדולים כדי להיות ראויים לעשות שישים מנה, הם לא יונקים את שיעור היניקה שלהם ונמצא שאין יניקה מכל הבית סאה¹².

11 ראה לעיל הערה 9 נוסחה לחישוב המרחק שצריך שיהיה בין האילנות עפ"י כמות האילנות שבשדה.

12 ואמר חברי יידידה תורג'מן הי"ו ששמא הטעם שצריך שיהיו האילנות ראויים לעשות שישים מנה, הוא מפני שאז יש להם חשיבות.

עוד יש לעיין, האם צריך שכל אילן משלושת האילנות יעשה שישים מנה, או שיעשו שלושת האילנות יחד שישים מנה?

בשאלה זו נחלקו הראשונים.

הראשונים, על פי שיטתם, נחלקו גם איך לפרש את דברי הירושלמי על משנתנו (א, ג): "היה עושה כו'. רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים, ועירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין".

נביא את השיטות השונות, ובכל דעה נביא את הפירוש שלה לדברי הירושלמי.

ד. שיטת הר"ש משאנץ

הר"ש (במשנה ד ד"ה אחד) סובר שצריך שכל אילן משלושת האילנות יעשה שישים מנה, וכן אם יש ארבע אילנות צריך שכל אחד יעשה שישים מנה, וכן עד תשעה אילנות צריך שכל אחד מהאילנות יעשה שישים מנה.

על הר"ש הקשה בתוי"ט (משנה ד ד"ה עד) שאם לשדה שיש בה רק שלוש אילנות מספיק משלושת האילנות יעשו שישים מנה כל אחד, כאשר יש יותר אילנות בשדה ק"ו יספיק משלושה אילנות יעשו שישים מנה בשביל להחשיב את השדה שדה אילן, וכל השאר יוכלו לעשות פחות ולא צריך שכל אילן יעשה שישים מנה!

מהר"י קורקוס (שמיטה ויובל ג, ד) פירש בדעת הר"ש שכאשר יש יותר משלוש אילנות לא צריך שכל האילנות יעשו שישים מנה כל אחד, אלא מספיק משלושה אילנות יעשו כל אחד שישים מנה, ושאר האילנות יכולים לעשות פחות. הסבר זה נראה דחוק בלשונו של הר"ש, שכתב: "וכן ד' וה' עד תשעה, אם כל אחד ואחד עושה ככר דבילה חורשין כל הבית סאה", ומשמע בפשט דברי הר"ש שצריך שכל אילן יעשה שישים מנה.

החזו"א (שביעית יז, ה) פירש את דעת הר"ש על פי שיטתו לעיל, שצריך שהאילנות יעמדו בשווה בבית סאה כדי שינקו מכל הבית סאה, וברגע שיש כמה אילנות בשדה אחת של בית סאה, כל אילן תופס לעצמו שטח של השדה שממנו הוא יונק, וברגע שהאילן לא עושה שישים מנה - השטח שבו הוא נמצא לא חשוב חלק משדה האילן מפני שאין ממנו יניקה, ואם כן, השדה כבר איננה בית סאה. לדוגמא: אם בשדה של בית סאה יש חמישה אילנות, כל השדה מתחלקת לחמישה חלקים שווים כשבכל שטח עומד אילן אחר, ואם אחד האילנות לא עושה שישים מנה השטח שלו מסולק מבית סאה, ונמצא שכבר אין כאן בית סאה כי חמישית מהבית

סאה לא נחשב. לכן, לפי הר"ש, אפילו אם יש בשדה תשעה אילנות ששמונה מהם עושים שישים מנה ואחד שאינו עושה - השדה אינה חשובה בית סאה.

פירושו לירושלמי:

לפי הפשט נראה שדברי הירושלמי מוסבים על "עד שיהיו מג' ועד ט'", אבל הר"ש מפרש שדברי הירושלמי אינם אלא לגבי דין "היו עשרה, מעשרה ולמעלה בין עושין בין שאינן עושין חורשין כל בית סאה בשבילן".

וההסבר כך. אע"פ שיש עשרה אילנות ולכן אינם חייבים לעשות כל אחד שישים מנה, מ"מ חייבים לעשות כמות מינימלית:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - שכל שלוש אילנות מהם יעשו יחד שישים מנה, דהיינו שכל אילן יעשה עשרים מנה.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - שכל תשעה מהן יעשו יחד שישים מנה, כלומר כל אחד יעשה תשיעית משישים מנה - שש ושני שלישי מנה.

ה. שיטת הראב"ד

הראב"ד (שמיטה ג, ד) סובר שכל האילנות יחד צריכים לעשות שישים מנה, וכל אחד צריך לעשות חלקו משישים מנה, דהיינו שכל אחד משלושת האילנות יעשה בעצמו עשרים מנה לפחות. ומה שנאמר במשנה ד, ש"היה אחד עושה ככר דבילה ושנים אין עושין", הכוונה שאחד משלושת האילנות עושה עשרים מנה והשנים האחרים אינם עושים עשרים מנה. ואם יש יותר משלושה אילנות, צריך שכל אילן יעשה את הכמות שמתחלקת ביניהם כדי שישים מנה, לדוגמא: אם יש חמש אילנות, צריך שכל אילן יהיה ראוי לעשות שתיים עשרה מנה.

פירושו לירושלמי:

רב ביבי וזעירא לא חולקים וכל אחד מדבר על מקרה אחר:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - אם הם שלושה אילנות, לא יפחות כל אחד מחשבון ששלושה עושים יחד שישים מנה, דהיינו עשרים מנה כל אחד.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - אם הם תשעה אילנות, לא יפחות כל אחד מחשבון שתשעה עושים יחד שישים מנה, דהיינו שש ושני שליש מנה כל אחד.

ו. שיטת הגר"א

הגר"א (בשנות אליהו משניות ב, ד) סובר כראב"ד אך מפרש את הירושלמי אחרת, שרב ביבי וזעירא חולקים במקרה שיש **תשעה אילנות** בבית סאה:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - שגם כאשר יש תשעה אילנות, לא יפחות מן הדין שצריך ששלושה יעשו כל אחד עשרים מנה במקרה שיש שלושה אילנות, ולכן צריך ששלושה אילנות מתוך התשעה יעשו כל אחד עשרים מנה.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - לא צריך ששלושה אילנות מתוך התשעה יעשו עשרים מנה, אלא מספיק שמבין כולם יצא שישים מנה ושכל אילן לא יפחות מלעשות תשיעית מתוך השישים מנה, דהיינו שכל אחד מהתשעה לא יעשה פחות משש ושני שליש מנה כל אחד.

ז. שיטת הרמב"ם

בשיטת הרמב"ם נחלקו האחרונים.

בפירוש המשנה כותב הרמב"ם במשנה ד:

עד שיהו משלשה ועד תשעה, ר"ל שאם היו בתוך בית סאה משלשה אילנות ועד תשעה אסור לחרוש כל בית סאה בשבילן, אלא אם כן היו **כולן עושין פירות ומתקבץ מפירותיהן ככר של שישים מנה**.

משמע מדברי הרמב"ם, לפי פשט דבריו, שצריך שיתקבץ מכל האילנות יחד שישים מנה, ולא שכל אחד יעשה שישים מנה, וכן שכולם יעשו פירות¹³.

ובחיבורו (שמיטה ויובל ג, ב-ד) כתב הרמב"ם:

ב. אי זו היא שדה האילן? כל שלשה אילנות לבית סאה, אחד אילן סרק ואחד

13 ויש לעיין לפי דבריו בפירוש המשנה האם צריך שכל אחד יעשה כמות מסויימת שמתחלקת בין כל האילנות כמו שראינו בראב"ד ובגר"א, או שכולם יעשו ואפשר שאחד יעשה קצת מאוד ואילן חברו ישרים את מה שחסר.

אילן מאכל ואפילו הן של שלשה אנשים, רואין אותן כאילו הם תאנים, אם ראוין לעשות ככר דבילה של ששים מנה חורשין כל בית סאה בשבילם, והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו.

ג. היו פחות משלשה לבית סאה, או שהיו שלשה ואחד ראוי לעשות ששים מנה או יתר והשנים אינן ראוין לעשות, או שנים ראוין לעשות אפילו מאה מנה ואחד אינו עושה - אין חורשין להן אלא לצרכם והוא מלוא האורה וסלו חוצה לו.

ד. היו מג' ועד תשעה וראוין לעשות ששים מנה - חורשין כל בית סאה בשבילן ואף על פי שיש בהם מי שאינו ראוי לעשות.

המפרשים על הדף (כס"מ, רדב"ז ומהר"י קורקוס) מבינים שלפי הרמב"ם כאן יש הבדל בין כאשר יש שלושה אילנות (הלכה א) לבין כאשר יש יותר אילנות (הלכה ד). הכסף משנה מסביר שראה הרמב"ם לחלק כך מפני שהתקשה בלשון המשנה - מדוע המשנה (ה) כתבה "עד שיהיו מג' ועד ט'", ולא עד עשרה אילנות? לכן הבין הרמב"ם שיש הבדל בין כאשר יש שלושה אילנות לבין משלושה ועד תשעה.

לפי דעת המפרשים קצת קשה הלשון "משלושה ועד תשעה", שהרי לפי דעתם הבינו שהכוונה מ'ארבעה' עד תשעה, ונראה שמסבירים ששלושה לא בכלל.

נרחיב כאן על הדעות השונות לגבי שיטת הרמב"ם במשנה תורה ובפירושו המשנה, ואיך מתפרש הירושלמי על פי כל דעה.

ח. הסבר הכסף משנה

פירושו לדעת הרמב"ם במשנה תורה:

כאשר יש שלושה אילנות - צריך ששלושתם יעשו יחד ששים מנה ולא שכל אחד יעשה ששים מנה.

לא מבואר לפי הכסף משנה האם צריך שכל אחד יעשה עשרים מנה, או שרק צריכים לעשות יחד ששים מנה ואין הקפדה אם אחד יעשה (לדוגמא, ארבעים והשניים האחרים עשר כל אחד).

כאשר יש משלושה (דהיינו, מארבעה) עד תשעה אילנות - צריך עדיין שיעשו יחד ששים מנה, אבל אפשר שיהיה אחד מהם שאינו ראוי לעשות.

ההסבר ל"אינו ראוי לעשות" תלוי במה שהסברנו כאשר יש שלושה אילנות. אם

הסברנו שצריך בשלושה אילנות שכל אחד יעשה עשרים, ניתן לפרש ש"אינו ראוי לעשות" הכוונה שלא ראוי לעשות עשרים, ואם אין הקפדה כאשר יש שלושה אילנות שכל אחד יעשה עשרים - "אינו ראוי לעשות" פירושו, אינו ראוי לעשות כלל.

פירושו לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה:

הכסף משנה לא מתייחס לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה.

הרב יוסף קפאח (הערה 26 בפירוש המשנה) הסביר שהפירוש ל"אינו ראוי לעשות" במשנה תורה כאפשרות הראשונה - שאינו ראוי לעשות עשרים אבל עושה קצת מכל מקום, ובכך מתרץ את דעת הרמב"ם במשנה תורה עם מה שכתב בפירוש המשנה, "אלא אם כן היו כולן עושין פירות ומתקבץ מפירותיהן ככר של ששים מנה", שהכוונה שם היא שצריך שכל אחד יעשה קצת מכל מקום ובין כולם יצא שישים מנה. ואם נאמר שהכסף משנה סובר כדברי הרב קפאח, שלפי הרמב"ם צריך שכל אחד יעשה עשרים - אפשר לפרש את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה כמותו. ואם לא סובר שצריך שכל אחד יעשה עשרים - צריך לעיין איך לתרץ את דברי הרמב"ם עם מה שכתב בפירוש המשנה או שנאמר שחזר בו במשנה תורה לענין שצריך שכולם יעשו.

פירושו לירושלמי:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - שלא יפחתו ממה שצריכים לעשות כשהם שלושה, דהיינו שיצא בין כולם שישים מנה. "זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - שכל שלושה מהם יעשו יחד שישים מנה¹⁴.

ההסבר של הכסף משנה לזעירא קצת קשה, שהרי אם היו שלושה אילנות בלבד, היו צריכים לעשות רק שישים מנה, ומדוע כאשר יש יותר אילנות לא מספיק שיש שישים מנה אלא צריך שכל שלושה יעשו שישים מנה?

הקושיה הזו דומה מאוד לקושיית התוי"ט על פירוש הר"ש, כפי שהובא לעיל.

14 יש לעיין לפי ההסבר הזה לדברי זעירא - מה יקרה כאשר אינם מתחלקים בשלוש, כגון כאשר יש חמישה אילנות. ולכאורה נראה שצריך שהשניים שנתרו יעשו כל אחד עשרים מנה.

ואולי אפשר לתרצה לפי העיקרון שביאר החזו"א, שכל אילן תופס מקום בשדה ואם לא כל שלושה אילנות עושים יחד שישים מנה, נמצא שחלק מן הבית סאה לא נחשב, ואם כן נתמעטה השדה מבית סאה. מכל מקום, לפי הכסף משנה הרמב"ם פסק בפירושו של רב ביבי לירושלמי, וכתב הכסף משנה הטעם לכך - מפני שהוא מאריה דתלמודא יותר מזעירא.

ט. הסבר הרדב"ז

פירושו לדעת הרמב"ם במשנה תורה:

כאשר יש שלושה אילנות - גם הרדב"ז סובר שצריך לשלושתם יעשו יחד שישים מנה ולא שכל אחד יעשה שישים מנה. כאשר יש שלושה אילנות, לא מבואר לפי הרדב"ז האם צריך שכל אחד יעשה עשרים מנה, או שרק צריכים לעשות יחד שישים מנה ואין הקפדה אם אחד יעשה ארבעים והשניים האחרים עשר כל אחד. כאשר יש משלושה (דהיינו, מארבעה) עד תשעה אילנות - צריך עדיין שיעשו יחד שישים מנה, אבל אפשר שיהיה אחד מהם ש"אינו ראוי לעשות", דהיינו שאפשר שאחד מהם לא יעשה כלל, העיקר שיעשו יחד שישים מנה. כיוון שלפי הרדב"ז "אינו ראוי לעשות" פירושו לא ראוי לעשות כלום, אפשר שלפי דעתו גם כאשר יש שלושה אילנות אין הקפדה על סכום מסויים, אלא רק שיעשו יחד שישים מנה.

פירושו לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה:

הרדב"ז לא מתייחס לדברי רבנו בפירוש המשנה, וכיוון שסובר ש"אינו ראוי לעשות" הכוונה לא ראוי לעשות כלום, צריך לעיין איך לתרץ את דברי הרמב"ם עם מה שכתב בפירוש המשנה, או שנאמר שחזר בו במשנה תורה לענין שצריך שכולם יעשו.

פירושו לירושלמי:

הרדב"ז מפרש את הירושלמי כך שרב ביבי וזעירא לא חולקים: "רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - אם הם שלושה, צריך שלא יהיו כולם בצד אחד של השדה אלא יהיו מפוזרים בשווה על

פני כל השדה, כי אחרת לא נחשבים שלושה בתוך בית סאה.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - אם הם תשעה, צריך שלא יהיו כולם בצד אחד של השדה אלא יהיו מפוזרים בשווה על פני כל השדה, כי אחרת לא נחשבים תשעה בתוך בית סאה.

הרדב"ז מציין שהרמב"ם לא הזכיר דין זה שבירושלמי, שצריך שיהיו האילנות מפוזרים בכל בית סאה, וכתב שמספיק שיהיה בין כל אילן ואילן שיעור "כדי שיהא הבקר עובר בכליו", דהיינו ארבע אמות (בבא בתרא פג.). והסביר הרדב"ז שהטעם של הרמב"ם לחלוק על הירושלמי, הוא מפני שסבר שרק לגבי דין עשרה נטיעות שמוזכר במשנה ו צריך שיהיו מפוזרות בבית סאה, מפני שכן כתוב מפורש במשנה ו: "עשרה נטיעות מפוזרות". אבל לענין אילנות גדולים שלא מפורש שצריך שיהיו מפוזרים, לא צריך שיהיו מפוזרים בכל בית סאה אלא מספיק שרק יהיה בין כל אילן ארבע אמות ויהיה מותר לחרוש בשבילם כל בית סאה, מפני שאילנות גדולים יונקים הרבה אע"פ שאינם פרוסים על פני כל השדה.

ומשמע מדבריו שהרמב"ם הבין שרב ביבי וזעירא חלקו על המשנה שאמרה שלא צריך שהאילנות יהיו מפוזרים, וכבר תמהו על כך בדרך אמונה (ביאור הלכה ד"ה ואע"פ) ובדבר השמיטה (א, ד).

י. הסבר מהר"י קורקוס

פירוש לדעת הרמב"ם במשנה תורה:

כאשר יש שלושה אילנות - צריך שיעשו יחד שישים מנה ושכל אחד יעשה קצת, אפילו פחות מעשרים, ואין הקפדה אם אחד יעשה ארבעים והשניים האחרים עשר כל אחד, העיקר שיעשו יחד שישים מנה. ורק אם אחד מהם לא עושה כלום ממש, נחשב שאינו קיים בשדה.

משלושה (דהיינו, מארבעה) ועד תשעה - צריך שיעשו יחד שישים מנה, ונחשב שדה אילן גם אם יש בהם אילנות שלא עושים כלום.

פירוש לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה:

מהר"י קורקוס מסכים שמשמע מפירוש הרמב"ם במשנה שגם כאשר יש תשעה צריך שכל אחד יעשה משהו, אבל אומר שהעיקר כפי שכתב הרמב"ם בחיבורו, שאפשר שיהיו כאלה שלא עושים כלום.

פירוש לירושלמי:

מהר"י קורקוס מציע שתי אפשרויות לפרש את דברי הירושלמי:

אפשרות א:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - דווקא מתוך שלושה אילנות צריך שיהיו שישים מנה ואי אפשר ששישים המנה יתחלקו בין כל תשעת האילנות.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - אפשר שיעשו את השישים מנה בין כולם¹⁵.

לפי הסבר זה פסק הרמב"ם כזעירא, ומהר"י קורקוס מסביר שפסק כזעירא מפני שלשון המשנה מסתדרת יותר כזעירא.

אפשרות ב:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - שאף אם הם תשעה צריך שיעשו חשבון משולשים, דהיינו, שיעשו יחד שישים מנה.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - שלא יפחתו שלושה מהם מחשבון מתושעין, כלומר, אם הם תשעה צריך שלושה מהם יעשו כל אחד תשיעית, דהיינו שש ושני שלישי מנה, והששה האחרים לא צריך שיעשו תשיעית.

לפי הסבר זה פסק הרמב"ם כרב ביבי, ומסביר מהר"י קורקוס שפסק הרמב"ם כרב ביבי מפני שכך פשוטת המשנה.

יא. הסבר החזון איש

פירושו לדעת הרמב"ם במשנה תורה:

החזון איש (שביעית יז, ט) חולק על כל המפרשים בדעת הרמב"ם במשנה תורה בשני דברים:

א. החזון איש סובר שאין הברל לפי הרמב"ם בין כאשר יש שלושה אילנות לבין

¹⁵ מהר"י קורקוס מעיר שלפי זעירא קצת קשה מהו "ובלבד שלא יפחות", הרי זעירא בא להקל! ומתוך שנקט לשון זו אגב לשונו של רב ביבי.

כאשר יש יותר משלושה אילנות, שבין כך ובין כך צריך שכל האילנות יעשו פירות.

ב. האילנות בשדה צריך שיעשו שישים מנה כל אחד¹⁶.

וגם כאשר יש יותר משלושה אילנות, צריך שכל אילן יעשה שישים מנה, מפני שכל אילן נחשב שהוא תופס לעצמו שטח של השדה, וברגע שהאילן לא עושה שישים מנה השטח שבו הוא נמצא לא חשוב חלק משדה האילן, והשדה כבר איננה בית סאה. לדוגמא: אם בשדה של בית סאה יש חמישה אילנות, כל השדה מתחלקת לחמישה חלקים שווים כשבכל שטח עומד אילן אחר, שהרי לפי החזו"א (בסוגיה הראשונה) צריך שהאילנות יעמדו בשווה, ואם אחד האילנות לא עושה שישים מנה השטח שבו נמצא האילן נחשב כמסולק מהבית סאה, ונמצא שכבר אין כאן בית סאה. לכן, לפי הרמב"ם אפילו אם יש בשדה שמונה אילנות שעושים ואחד שאינו עושה, השדה אינה חשובה בית סאה.

ומה שכתב הרמב"ם בהלכה ד: "היו מג' ועד תשעה וראויין לעשות שישים מנה, חורשין כל בית סאה בשבילן, ואף על פי שיש בהם מי שאינו ראוי לעשות", הכוונה שכאשר יש אילן אחד בשדה שאינו עושה שישים מנה, אבל יש עוד אילנות - משלושה (שלושה ממש ולא ארבעה) עד תשעה אילנות בשדה שהם מפוזרים על פני כל השדה בשווה ויונקים מכולה - רואים את האילן הזה כמי שאינו ולא פוסל את השדה אע"פ שאינו ראוי לעשות שישים מנה. אבל אם שאר האילנות בשדה אינם מפוזרים על פני כל השדה ואינם יונקים מכל השדה, אין חורשים להם אלא כדי צרכן. ואפילו אם יש תשעה אילנות בנוסף לאותו אחד שאינו עושה שישים מנה, ונמצא שהם עשרה אילנות בבית סאה רק שהאילנות לא פרוסים על פני כל השדה, אין חורשים להם כל אחד אלא כדי צרכן, שמה שנאמר שאם

16 החזו"א מדייק מדברי הרמב"ם בהלכה ב: "היו פחות משלושה לבית סאה, או שהיו שלשה ואחד ראוי לעשות שישים מנה או יתר והשנים אינן ראויין לעשות, או שנים ראויין לעשות אפילו מאה מנה ואחד אינו עושה אין חורשין להן אלא לצרכם והוא מלוא האורה וסלו חוצה לו". מהלשונות י'השנים אינן ראויין לעשות' יזאחד אינו עושה', משמע שיש שיעור שנתפרש שהם צריכים להיות ראויים לעשות, וקשה לומר שהשיעור הוא עשרים מנה, שאם כן היה לרמב"ם לפרש שכל אילן צריך לעשות במיוחד עשרים מנה, לכן משמע שהשיעור שכל אחד צריך לעשות הוא שישים מנה שזוהו השיעור היחיד שנתפרש בדבריו (דיוק זה אפשר לעשות גם במשנה עצמה).

ועוד מדייק הוא מהלשון 'או שנים ראויין לעשות אפילו מאה מנה', שבא לומר שכל אחד מהשניים עושה מאה מנה כדי להשלים את מה שהשלישי לא עושה, שהיה צריך לעשות שישים מנה (ואע"פ שמספיק שכל אחד יעשה תשעים בשביל להשלים את חלקו של השלישי, שיגרת הלשון יותר נוחה להגיד מאה מאשר להגיד תשעים).

היו עשרה אילנות לא צריך שיעשו כל אחד שישים מנה, לא נאמר אלא כאשר עשרת האילנות מפורזים על פני כל השדה, אבל אם לא - אין חורשים להם אלא כדי צרכן.

פירושו לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה:

החזו"א כותב שדברי הרמב"ם בפירוש המשנה לא מוכרעים, וכוונתו שיש אפשרות להבין בפירוש המשנה שצריך שכל אחד יעשה שישים מנה. ובספר שערי אמונה (שביעית א, ד) כתב שלפי החזו"א יש לומר שחזר בו הרמב"ם במשנה תורה ממה שכתב בפירוש המשנה, או שיש לומר שמה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה "ומתקבץ מפירותיהן ככר של שישים מנה", הכוונה שמתקבץ מכל אחד ככר של שישים מנה.

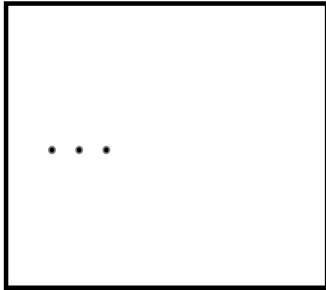
פירושו לירושלמי:

לפי שיטת החזו"א, רב ביבי זעירא לא חולקים¹⁷:

"רבי ביבי בשם רבי חנינא: ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים" - שאם הם שלושה, צריך שלא יהיו כולם בצד אחד של השדה אלא יהיו מפורזים בשווה על פני כל השדה, כי אחרת לא נחשבים שלושה בתוך בית סאה.

"זעירא ב"ר חנינא אמר: ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעין" - שאם הם תשעה, צריך שלא יהיו כולם בצד אחד של השדה אלא יהיו מפורזים בשווה על פני כל השדה, כי אחרת לא נחשבים תשעה בתוך בית סאה.

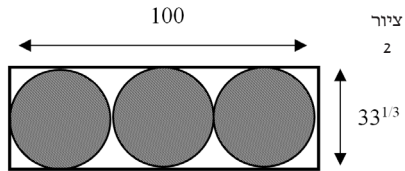
17 הסבר זה לירושלמי זהה לפירושו של הרדב"ז לירושלמי בדעת הרמב"ם (דרך אמונה בביאור הלכה ד"ה ואע"פ), אלא שלפי החזו"א הרמב"ם פסק את הירושלמי להלכה ולפי הרדב"ז לא.

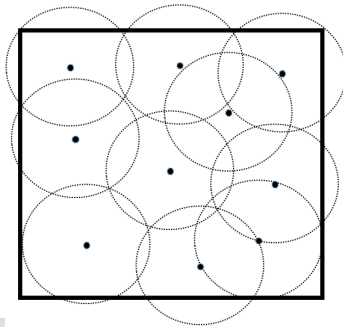
ציור 5

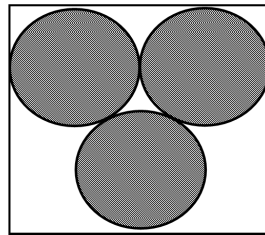
ציור 1

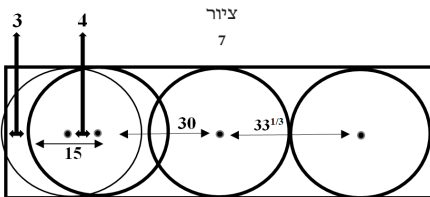
ציור 2

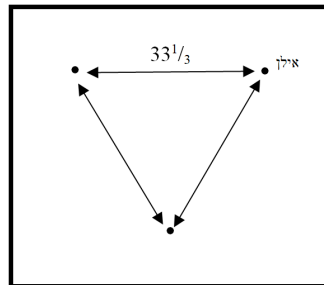
ציור 6

ציור 3

ציור 7

ציור 4

